

RegelMaat

Nederlands Tijdschrift
voor Wetgeving

Redactioneel

De aantrekkelijke constitutionele leegte

F.J. van Ommeren

Artikelen

Visuele wetscommunicatie

A.C.M. Meuwese & L. van Weelden

Gevraagd: raadsmens

Noodzaak en nut van genderneutraal en inclusief taalgebruik

M. Furth

Regerakkoord en kwaliteit van wetgeving

R.K. Visser

Kansen en bedreigingen voor de kwaliteit van amendementen

B.J. Loopstra

Objets trouvés

Parlementair wangedrag

R.A.J. van Gestel

Legisprudentie

De persoonlijke levenssfeer en het primaat van de wetgever

M. Nap

Buitenlands nieuws

De constitutionele toekomst van Wales

G. Karapetian

Het Ambacht

En ook: benevens, zomede en alsmede

T.C. Borman

Afl. 2022/2

Gevraagd: Raadsmens

Noodzaak en nut van genderneutraal en inclusief taalgebruik

Drs. Mascha Furth¹

‘Is een vrouwelijke rechter bij het gerechtshof echt nog altijd een raadsheer?’ Een jaar geleden lieten enkele raadsheren, André Verburg, Robert Maanicus en Diederik Radder, zich met deze vraag fotograferen in toga. Bij de foto stond hun naam, en de aanduiding ‘raadsdame’. Eerder was een spontaan initiatief gestart onder de naam *Mannelijke taal is niet neutraal*. Het was de initiatiefnemers opgevallen dat in de wet telkens met ‘hij’ wordt verwezen naar bijvoorbeeld rechters, advocaten. Tijd om op te komen voor inclusiever taalgebruik in de rechtspraak, zo vonden de initiatiefnemers.

Het initiatief is niet nieuw. Eens in de zoveel tijd laait de discussie op over inclusief taalgebruik. Zo werd in de jaren '70 van de vorige eeuw al geopperd om ‘timmermens’ te zeggen, maar dat is nooit echt aangeslagen. Het meest recente initiatief is breder, want het richt zich niet alleen op gelijkheid tussen man en vrouw, maar ook op de inclusie van meerdere genders.² En het heeft in elk geval inclusief taalgebruik opnieuw op de agenda gezet. We kunnen ons daardoor afvragen of het inderdaad zo is dat de wet hopeloos achterloopt op het recente streven naar diversiteit en inclusiviteit.

In deze bijdrage beantwoord ik eerst de vraag in hoeverre er een noodzaak bestaat om inclusief taalgebruik te hanteren in de wet en de rechtspraak. Vervolgens zal ik enkele praktische tips aanreiken voor de wetgevingsjurist om genderneutraal te schrijven.

Reference man

Journaliste Sophie Frankenmolen bracht recentelijk heel treffend in de docuserie *Reference Man* (NPO) in kaart hoe alles in onze samenleving is afgestemd op het prototype van een witte man van 1m80 en zo'n 70 kilo. Deze *reference man* wordt gebruikt als maatstaf in allerlei verschillende factoren: zoals in de bouw, in de zorg, en in de financiële sector. Dat heeft soms vergaande gevolgen voor mensen die van dat uitgangspunt afwijken, bijvoorbeeld omdat ze vrouw zijn of geen witte huid hebben, of in een rolstoel zitten. Zo is de temperatuur in veel kantoorgebouwen afgesteld op de *reference man*, waardoor vrouwen het op kantoor vaak te koud hebben. En vrouwen hebben volgens het programma 47 procent meer kans op ernstig letsel bij een auto-ongeval, omdat alle tests met auto-ongelukken worden uitgevoerd met dummy's die lijken op de *reference man*. Maar ook medicijnen worden vaak alleen op mannelijke proefpersonen getest, en in medische leerboeken worden alleen symptomen van een hartaanval bij mannelijke patiënten genoemd. Veel openbare ruimtes zijn nog steeds niet afgestemd op mensen met motorische beperkingen. En wie een smartphone met gezichtsherkenning heeft, zal moeilijker worden herkend als dat gezicht een andere

¹ Mascha Furth is Neerlandica, gespecialiseerd in Taalbeheersing, Argumentatietheorie en Retorica. Zij verzorgt trainingen in o.a. overtuigend motiveren en helder en begrijpelijk formuleren van vonnissen, uitspraken, processtukken en besluiten bij juridische doelgroepen zoals de rechterlijke macht, de advocatuur, gemeenten, omgevingsdiensten en wetgevingsjuristen (www.furthtaaltrainingen.nl). Zij dankt André Verburg, Rianne Jacobs en Dolly Furth-de Wit voor hun opbouwende feedback op een eerdere versie van dit artikel.

² André Verburg beschrijft en nuanceert dit in *Geslachtongeacht en genderbender in de rechtspraak*, Ars Aequi (2021): arsaequi.nl/maandblad-AA2021114

huidskleur heeft dan die van de *reference man*. Diversiteit en inclusiviteit zijn dus op heel veel terreinen nog lang niet ingevoerd.

Een goed huisvader

Overheid en wetgeving hebben in het taalgebruik sinds jaar en dag diezelfde *reference man* als uitgangspunt genomen. We hoeven de wet er maar op na te slaan, en struikelen over de voorbeelden: naar de rechter en de officier van justitie, maar ook bijvoorbeeld naar een slachtoffer, wordt met 'hij' verwezen, ook als dit vrouwen zijn. Borman beschreef eerder in dit tijdschrift³ hoe het Wetboek van Strafrecht strafbepalingen begint met 'Hij die...'. In 1978 deed de toenmalig staatssecretaris van emancipatiezaken al het voorstel om deze formulering te wijzigen in 'Degene die...'.⁴ Het zijn immers niet alleen mannen die strafbare feiten plegen.

In het Burgerlijk Wetboek is die verbetering nog niet altijd doorgevoerd. Alle verwijzingen naar personen in Boek 6 zijn bijvoorbeeld mannelijk. Of om een ander voorbeeld aan te halen: in Boek 7 staat in het artikel: 'Die iets ter leen ontvangt is gehouden, *als een goed huisvader*, voor de bewaring en het behoud van de geleende zaak te zorgen. Hij mag daarvan geen ander gebruik maken dan hetwelk de aard der zaak medebrenkt, of bij de overeenkomst bepaald is.'⁵ Nu is 'hetwelk de aard der zaak meebrenkt' natuurlijk duidelijk 19^e-eeuws Nederlands, wat gebruik van 'een goed huisvader' enigszins kan rechtvaardigen. In het tweede lid van dit artikel zou ook eenvoudig 'diegene die' gebruikt kunnen worden, maar dan zijn we nog niet van de goede huisvader af.⁶

Een ander voorbeeld: in arbeidsongeschiktheidszaken wordt in sommige zaken beoordeeld welk percentage van het *maatmaninkomen* de verzekerde kan verdienen.⁷ De term 'maatman' lijkt een vertaling van de Engelse *reference man*; het is een fictieve modelpersoon die als maatstaf wordt gebruikt om schattingen te kunnen doen over de gevolgen van iemands arbeidsongeschiktheid. De term 'maatmaninkomen' is voor vrouwen evident niet representatief. André Verburg vraagt zich terecht af: hoe komt dit over op een meisje dat nog op school zit? Ziet zij dit voor zich als een baan die straks voor haar kan zijn?⁸

De initiatiefnemers van *Mannelijke taal is niet neutraal* richten zich vooral op het woord 'raadsheer'⁹ en proberen dat te vervangen door een sekseneutraal alternatief. Het valt zeker te verdedigen dat het juist wel *cool* en vrijgevochten is dat je in Nederland als vrouw raadsheer kunt worden, en dan ook zo genoemd wordt. Ik vind het eerder verwarrend dat advocaten in de praktijk wel onderscheid wordt gemaakt tussen raadsman en raadvrouw (hoewel in de wet alleen wordt gesproken van 'raadsman'), maar onder rechters niet. Door zich te laten fotograferen met het onderschrift 'raadsdame' probeerden de magistraten ons te confronteren met de absurditeit van de eenzijdige term.

³ T.C. Borman, *Het ambacht. 'De werknemer die zwanger is': genderterminologie in wetgeving*. Regelmaat aflevering 2008/4, pp. 157-160]

⁴ Kraaijeveld-Wouters, *Nota Anders geregeld* Kamerstukken II 1978/79, 15 401

⁵ Artikel 1781, lid 1 en 2, Boek 7A Burgerlijk Wetboek

⁶ Naar ik heb begrepen, staat dit artikel op de lijst om te worden vervangen. Bij het verschijnen van dit artikel was het echter nog niet zo ver.

⁷ Schattingsbesluit arbeidsongeschiktheidswetten, artikel 2, eerste lid, Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen

⁸ André Verburg, *Geslachtongeacht en genderbender in de rechtspraak*, *Ars Aequi* (2021): arsaequi.nl/maandblad AA2021114

⁹ *Juristen in actie voor genderneutrale overheidstaal* - Mr. Online (mr-online.nl)

Algemene wet gelijke behandeling

Sinds 1994 geldt de Algemene wet gelijke behandeling, waarin is bepaald dat onderscheid, direct en indirect, op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat verboden is. In 2008, veertien jaar later, stelde het Europees Parlement vervolgens als eerste een 'richtsnoer voor genderneutraal taalgebruik' vast. Doel van het richtsnoer was om genderneutraal taalgebruik te stimuleren en advies te geven over het gebruik van genderneutrale en inclusieve taal.¹⁰ Daaronder wordt verstaan: niet-seksistisch, inclusief en gendergelijk taalgebruik. Het richtsnoer geeft aanwijzingen om woorden te vermijden die kunnen worden ervaren als stereotyperend. Het idee erachter was dat taal een graadmeter voor opvattingen in de samenleving is, en dus invloed heeft op de houding en het gedrag van mensen¹¹. Door inclusief taalgebruik te stimuleren, verander je uiteindelijk ook de mentaliteit. Sinds het richtsnoer van het Europees Parlement zijn vele instanties gevolgd met eigen richtlijnen.¹²

Het is een vreemdeling zeker...

Inclusiviteit beperkt zich niet tot genderneutraal schrijven. Zo wordt bijvoorbeeld nog wel geworsteld hoe je mensen kunt aanduiden die aan een bepaalde aandoening lijden. Zijn dat 'patiënten' of 'mensen met een handicap' of een 'mensen met een beperking'? En als de klachten gerelateerd zijn aan het brein, zetten termen als 'geestelijke handicap' of een 'verstandelijke beperking' deze mensen dan ook in een hoek?

We spreken daarnaast bijvoorbeeld ook nog steeds van 'vreemdelingenrecht' en noemen een rechtzoekende op dat rechtsgebied zonder blikken of blozen een 'vreemdeling'. Bij sommigen zal dit vooral de associatie met een Sinterklaasliedje oproepen, maar ondertussen klinkt in de term 'vreemdeling' ook buitensluiting door of zelfs xenofobie. De term 'vreemdeling' drukt kortom het tegenovergestelde van inclusiviteit uit. De termen om mensen aan te duiden die in ons land een thuis willen stichten, heeft een hele ontwikkeling meegemaakt: van gastarbeider naar allochtoon, van vreemdeling tot medelander. Telkens werd de term aangepast omdat de betekenis een negatieve bijklank kreeg.

Is er een noodzaak om het taalgebruik in de wetgeving inclusief te maken? Ik denk het wel. Opstellers van de wet moeten erop toezien dat de wetgeving duidelijk, eenvoudig, nauwkeurig en consistent is. Iedereen die onder die wet valt, moet zich in de wet vertegenwoordigd kunnen zien, en daarbij zou niemand buitengesloten moeten worden. Het is een taak van de overheid om de wetten en regels zo te formuleren dat stereotypen worden gemedend. Op die manier kunnen vastgeroeste

¹⁰ Genderneutraal Taalgebruik in het Europees Parlement, uitgave n.a.v. 10-jarig bestaan van de richtsnoer, www.europarl.europa.eu/cmsdata/187106/GNL_Guidelines_NL-original.pdf

¹¹ Theresa Redl (Proefschrift Radoud Universiteit), *Masculine generetic pronouns. Investigating the processing of an unintended gender cue* (ru.nl) en Anjani Pherai, *Inclusie in woord en beeld. Handreiking inclusiviteit* (interne publicatie Raad voor de rechtspraak).

¹² Zie bijvoorbeeld: richtlijn van de Gemeente Amsterdam <https://www.amsterdam.nl/schrijfwijzer/regenboogtips-lhbt/document/> en de Code Diversiteit & Inclusie in de culturele sector <https://codedi.nl>

typeringen in de mentaliteit worden bestreden en kan er een opening worden gemaakt naar een tolerante, inclusieve samenleving. De taal geeft het voorbeeld.

Hoe dan wel?

Hoe kunnen schrijvers direct of indirect onderscheid vermijden zonder hier al te zeer de nadruk op te leggen? Hieronder volgen enkele praktische tips om inclusief te schrijven.

1. *Las een voetnoot in*

Taalkundig valt het te verdedigen om naar 'rechter' en 'officier' te verwijzen met de mannelijke verwijswoorden 'hij', 'hem' en 'zijn', ook als dat vrouwen zijn. Deze woorden zijn immers taalkundig mannelijk.¹³ Een schrijver die kiest voor inclusiviteit kan ervoor kiezen telkens een slash te gebruiken: 'hij/zij' en 'hem/haar', maar dat vergroot de leesbaarheid niet. De slash is te omzeilen door in een voetnoot uit te leggen dat bij mannelijke verwijswoorden ook verwezen wordt naar andere geslachten. Daarna kan de schrijver vrolijk verder met de mannelijke aanduidingen en verwijswoorden en in de veilige, bekende omgeving blijven waarbij de *maatman* de standaard is. Er is tenslotte een armslag gemaakt in het begin van de tekst. Nadeel van deze oplossing is echter dat lezers zich zo toch buitengesloten voelen, ondanks de disclaimer. Ze moeten het doen met een voetnoot, maar herkennen zich verder niet in de tekst.

2. *Vermijd seksegebonden (voornaam)woorden*

In de wet wordt vooral met mannelijke voornaamwoorden verwezen naar persoonsaanduidingen, omdat de meeste persoonsaanduidingen in de wet nu eenmaal mannelijk zijn. Zie bijvoorbeeld de notariswet¹⁴: 'Het ambt van notaris houdt de bevoegdheid in om authentieke akten te verlijden in de gevallen waarin de wet dit aan *hem* opdraagt of een partij zulks van *hem* verlangt en andere in de wet aan *hem* opgedragen werkzaamheden te verrichten.'¹⁵ Het woord 'notaris' is mannelijk, en krijgt dus mannelijke verwijzingen.

Maar ook de taalkundige praktijk is vaak grilliger dan deze eenvoudige basisregel. De wet kent veel persoonsaanduidingen met alleen een mannelijke variant, 'notaris', 'rechter' en 'officier' zijn al eerder genoemd. Deze termen hebben geen vrouwelijke verbuiging 'notaressé', 'rechteres' of 'officiere'. Andere termen kennen naast een mannelijke, ook een vrouwelijke variant: 'eiser-eiseres', 'appellant-appellante', 'inspecteur-inspectrice'. Die vrouwelijke variant komen we niet in de wet tegen, maar wel in processtukken en uitspraken. Bij weer andere termen wordt weer alleen een variant gebruikt die lijkt op een vrouwelijke stam: gedaagde, zelfstandige. Het valt kortom niet mee om in onze grillige taal nog een genderneutrale weg te banen.

Schrijvers hebben een paar trucs om dit toch voor elkaar te krijgen. De oplossing 'Hij die...' vervangen door 'Diegene die...' scheelt al een stuk. In 2016 vond een verkiezing plaats van het Non-Binaire Voornaamwoord.¹⁶ Uit die verkiezingen kwamen 'hen' en 'die' naar voren als alternatieven voor 'hij' en 'zij': 'Het ambt van notaris houdt de bevoegdheid in om

¹³ Het Groene Boekje, Woordenlijst Nederlandse Taal, Van Dale Uitgevers: 2015

¹⁴ Wet op het notarisambt.

¹⁵ Artikel 2, eerste lid, Wet op het notarisambt.

¹⁶ L. Peters, Geen man of vrouw? Dan ben je voortaan een 'hen', De Correspondent, 16 juni 2016

authentieke akten te verlijden in de gevallen waarin de wet dit aan *die* opdraagt of een partij zulks van *die* verlangt en andere in de wet aan *die* opgedragen werkzaamheden te verrichten.’ Dat klinkt nog erg vreemd, beter werkt het bij: ‘Die iets ter leen ontvangt is gehouden, *als een goed huisvader*, voor de bewaring en het behoud van de geleende zaak te zorgen. Die mag daarvan geen ander gebruik maken dan hetwelk de aard der zaak medebrengt, of bij de overeenkomst bepaald is.’ Na 2016 hebben we eigenlijk niet veel meer hiervan gehoord, dus deze voorstellen hebben vrees ik geen breed draagvlak gekregen.

Een manier om het ‘hij’ en ‘zij’ te omzeilen is alles in meervoud zetten: ‘Het ambt van *notarissen* houdt de bevoegdheid in om authentieke akten te verlijden in de gevallen waarin de wet dit aan *hen* opdraagt of een partij zulks van *hen* verlangt en andere in de wet aan *hen* opgedragen werkzaamheden te verrichten.’ Gaan we nog meer op de moderne weg, dan zou het Wetboek van Strafrecht kunnen beginnen met ‘Mensen die...’. De meervoudsvorm is in het Nederlands kortom inclusiever dan de enkelvoudsvorm.

Een andere manier om de verwijzingen te vermijden, is gebruikmaken van de lijdende vorm: in plaats van de handelende persoon, wordt de handeling centraal gezet. Bij de goede huisvader zou dat een mooie oplossing kunnen zijn: ‘wie iets te leen ontvangt is gehouden voor de bewaring en het behoud van de geleende zaak te zorgen. Van het geleende mag geen ander gebruik *worden gemaakt* dan wat de aard van de zaak meebrengt, of bij de overeenkomst is bepaald.’ Zo is de ‘hij’-verwijzing vervangen door de lijdende vorm. In Vlaanderen kennen ze ook een ‘goed huisvader’ in de wet. Daar is gekozen voor het alternatief ‘voorzichtig en redelijk persoon. Wie nu in de war raakt door het advies de lijdende vorm te gebruiken: de lijdende vorm hoeft niet vermeden te worden. Voor lezers is het niet prettig als een tekst volstaat met passiefconstructies, maar een volledig actief geschreven tekst leest ook niet fijn. Goede schrijfcoaches raden daarom een mix van die twee aan: schrijf bij voorkeur actief, maar gebruik passiefconstructies al daar een goede reden voor is. Als het streven is om inclusief te schrijven, rechtvaardigt dat gebruik van de lijdende vorm.

3. Kies neutrale aanduidingen

Mijn opa van 95 ging aan het einde van zijn lange leven een beetje kwakkelen. Als ik hem dan vroeg naar zijn gezondheid, antwoordde hij ‘Ik sprak van de week de dokter... nou ja, *dokteres...*’, waarmee hij gelijk een beetje afbreuk deed aan de status van het beroep. Pogingen uit de jaren ‘70 zoals de ‘timmervrouw’ hebben het vermoedelijk om die reden ook niet gehaald: ze haalden de status van het beroep omlaag. Raadsdame, brandweervrouw en geneesdame: hoe terecht het ook is om eens een vrouwelijke variant de voorkeur te geven, deze termen gaan het waarschijnlijk niet redden.

Daarom zijn termen als ‘timmervrouw’, ‘gastpersoon’ of ‘raadsmens’ ook niet geschikt: ze zijn niet neutraal genoeg en de beroepsuitoefenaars lopen het risico om uitgelachen te worden. Geschikte sekseneutrale aanduidingen zoals bijvoorbeeld ‘hofrechter’ of ‘rechter in hoger beroep’ zijn al geopperd als alternatief voor ‘raadsheer’. Die termen zijn neutraal en doen meer recht aan het beroep. De term ‘goed huisvader’ is weer lastiger te vervangen: ‘een goed huismens’ of ‘een goed huispersoon’ dekken niet goed de lading. Daarvoor zullen creatieve, inclusieve oplossingen moeten komen die de betekenis behouden.

Er zijn al veel oplossingen gevonden die op alle genders van toepassing kunnen zijn: 'verloskundige' in plaats van 'vroedvrouw', 'leerkracht' in plaats van 'kleuterleidster'.¹⁷ In het verlengde daarvan kan ook meer recht worden gedaan aan diversiteit: 'immigratierecht' in plaats van 'vreemdelingenrecht', en in procedures kan beter worden gesproken van 'eiser' of 'appellant' dan van 'vreemdeling'.

In deze bijdrage is stilgestaan bij de vraag in hoeverre er een noodzaak bestaat om inclusief taalgebruik te hanteren in de wet en de rechtspraak. Onze maatschappij verandert, en wordt steeds diverser. Iedereen moet zich in de wet vertegenwoordigd kunnen zien, en zich daar niet van buitengesloten voelen. Het is daarom de taak van de overheid om inclusieve wetten en regels te formuleren die stereotypen vermijden. Op die manier baant de taal een weg naar een tolerante, inclusieve samenleving.

¹⁷ T.C. Borman, *Het ambacht. 'De werknemer die zwanger is': genderterminologie in wetgeving*. Regelmaat aflevering 2008/4, pp. 157-160]